

■ Bertran Rassel

Bertran Artur Uilyam Rassel - Britaniyalı filosof, riyaziyyatçı, tarixçi, sosial tənqidçi, düşüncə və ədəbiyyat adamı. Rassel həyatının müxtəlif dövrlərində liberal, sosialist, pasifist kimi tanınıb. 1900-cü illərin əvvəllərində ingilislərin "idealizmə qarşı" müqavimət hərəkatına başçılıq edənlərdən olmuş Bertran Britaniya aristokratiyasının seçilən ailələrindən birinin övladı olub. Sərbəst ticarət və sülh tərəfdarı olan, imperialist rejimlərə meydan oxuyan çıxışları ilə hər zaman diqqət mərkəzində olan Rassel güclü liderlik qabiliyyəti ilə də seçilib. Məhz bu səbəbdən Birinci Dünya Müharibəsində uzun müddət həbsdə saxlanılıb. Sonralar Hitlerə qarşı kampaniyalara başçılıq edən, Stalin totalitarizmini sərt tənqiddə məruz qoyan, hətta Vyetnam müharibəsindəki roluna görə Amerikaya qarşı barışmaz mövqə nümayiş etdirən Rassel bütün həyatı boyu apardığı bəşəri əhəmiyyətli mübarizənin layiqli mükafatını da aldı. Onun dünyanın hər yerində çoxlu həmfikirliyi və tərəfdarları var idi. 1950-ci ildə Bertran Rassel insan hüquqları və düşüncə azadlığını müdafiə edən, bunları tapdalmamağa çalışan rejimləri tənqidi edən yazılarına və mübarizəsinə görə "Nobel Ədəbiyyat Mükafatı"-na layiq görülür. 1960-ci ildə isə Rassel Avropa ölkələri tarixi və mədəniyyətinə xidmət etmiş insanlara verilən nüfuzlu "Soninq" mükafatını alır. Qələmə aldığı hər yazıda cəmiyyəti narahat edən, onu bələdalara aparan məsələləri əks etdirən Rassel keçmişdən öz dövrünə qədər toxunulmaz hesab olunan hamının yanlış fikirlərini tənqid atəşinə tutub. Bu dəfə Platonun ədalətli dövlət nəzəriyyəsinin tənqidi haqqında məqaləsini ixtisarla təqdim edirik.

Platon irsinin ən dəyərliləri nümunələrindən sayılan "Dövlət" əsəri struktur olaraq üç mövzu altında birləşir. İlk beş kitab, sonuncu kitabın demək olar ki, yarısından çoxu da daxil olmaqla, ideal idarəetmə sisteminin qurulması haqqındadır. Həmin bu nəhəng beş kitabdakı mexanizm Utopiyanın formasını və necə bir yer olacağını canlandırmağa kömək edir. Platonun öz fərziyyələri əsasında gəlidiyi ilk qənaətlərə görə, yaxşı bir idarəetmə sisteminin qurulması üçün rəhbər şəxs filosoflar arasından seçilməlidir. Altı və yeddinci kitablar isə demək olar ki, tamamilə filosofun kimliyinə, mahiyyətinə, yaradıcı keyfiyyətlərinə, üstünlüklərinin izahına həsr olunub. Yeni, ikinci hissə də bununla tamamlanır. Üçüncü və zənnimcə, ən lazımlı hissədə müxtəlif idarəetmə mexanizmlərinin üstünlükləri və çatışmazlıqları sadalənib, müqayisə olunur.

İlk baxışdan elə təəssürat yaranır ki, "Dövlət" in məqsədi ədalət anlayışını açmaq və onun bərqərar olmasının yollarını göstərməkdir. Təbiətin çox qəribə bir hiyləsi var - hər şey geniş çərçivədə dar çərçivədə olduğundan daha tez gözə çar-

pır. Bu baxımdan Platon asana qaçaraq, adil bir insanın kimliyini təhlilə çəkməkdənsə, ədalətli dövlətin qurulmasından yazmağa üstünlük verib. Təbii ki, ədalət hamının arzuladığı ideal, nümunəvi dövlətin, hakimiyyətin, cəmiyyətin ayrılmaz məfhumudur. Utopik bir idarəetmədən bəhs edilirsə, müəllif öz tənqidi sərhədləri çərçivəsində bir tablo çəkir. Sonra isə tabloya baxır. Onun tabloda görmədiyinin, ümumi rəsmdə əskik olanın adı ədalətdir. Platonun Utopiyasını geniş planda müşahidə edib, bəzi faktorları süzgecdən keçirək.

Müəllif məsələyə ölkənin bütün əhalisini xalq, hərbi və qoruyuculara ayırmaqdan başalayır. Daha doğrusu, belə olduğunu qəbul edir. Siyasət meydanında isə son söz digər siniflərlə müqayisədə sayca az-çox üçüncü qrupa aid olan-

larını izah edərkən, filosof ilk növbədə təhsilə toxunur.

Rəhbər sinfin nəzərə çarpan ilk üstünlüyü təhsildir. Platon dövründə buraya musiqi (mousike) və gimnastika (gymnastikos) aiddir. Həmin dövrdə bunların hər ikisi bugünkündən daha dərin mənə kəsb edirdi. Musiqi məfhumuna ilham pərisindən qidalanan hər şey daxil idi. Gimnastika isə bədənin tərbiyə edilməsi, intizama tabe olması, sisteme uyğunlaşdırılması üçün icra edilən bütün hərəkətləri özündə birləşdirirdi. Təsəvvür edin, musiqi bugünün nəhəng incəsənət anlayışı, gimnastika isə bildiyiniz bütün idman növləri imiş.

Hər sinfin nümayəndələrinin mədəniyyət anlayışı tamamilə bir "centlmen" yaratmağa xidmət edib. Hardasa Platon dövründəki Afina ilə XIX əsrdə-

nən şeylərin səbəbkarı ola bilər.

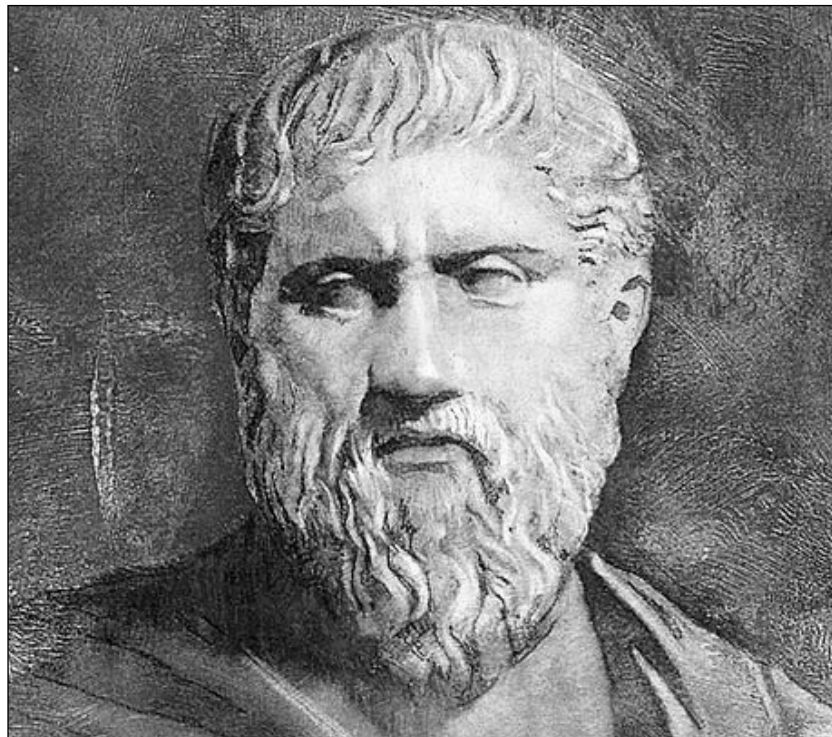
2. "Homer" və "Hesioda" da oxucunu ölümdən qorxudan, yaşamaq üçün mübarizə aparmağa səsləyən səhnələr var idi. Halbuki, Platonun idarəedicilərinə savaş meydanında ölməkdən qorxmayan, bunu şərafət məsələsi bilən gənclər lazımdır. Gənclər üçün köləlik ölümdən bətdər olmalıdır. Başqa sözlə, başqalarının həyatı üçün əlləşib-vuruşan yaxşı insanların həyatları ilə tanış olmaq olmaz.

3. Tərbiyə uşaqların hündürdən gülməsinə icazə vermir. Halbuki "Homeros"-da "xoşbəxt Tanrılar arasında azad qəhqəhələr"-dən bəhs edilir. Uşaqlar bunları oxusa, müəllimlər yüksək səslə gülməyi təsirlə bir şəkildə qınaya bilməzlər.

4. Dünyəvi həzlərin dadına baxıb, günah işləyənlərin xoş-

Ədalət yoxdur

ESSE

larıdır. Platonun izahatından belə anlaşılır ki, onlar əvvəl qanunları yazıblar, sonra isə yazdıqları qanunları onları iqtidar sahibi edib. Çox az rast gəlinən hallarda aşağı siniflərdən də kiməsə təsadüf nəticəsində bu sinfə daxil ola bilər.

Platona görə, cəmiyyətdəki bütün natarazlığın səbəbi qanunların idarəedicilər tərəfindən yazılması və onların istəklərinə xidmət etməsidir. Buna görə də, cəmiyyətdə təhsil, iqtisadiyyat, fiziobiologiya, din kimi müxtəlif mövzularda ibtidai biliklərin əhəmiyyətinə toxunur və bunlarla bağlı tövsiyələr edir. Amma bu tövsiyələrin rəhbər sinfə aid olanlardan başqalarına nə dərəcədə xitab etdiyi qaranlıqdır. Bəzilərinin sifətli hərbiçilərə aid olduğu məlumdur. Lakin Platon burada birbaşa qoruyucu sinfi nəzərdə tutub. Ona görə, bu təbəqə qədim ruhani sistemlərdəki din adamlarına, ya da bugünün rus kommunist partiyasının üzvlərinə bənzər bir sinif olmalıdır. Bu sinfə aid olanların üstünlük-

ki İngiltərə eyni mahiyyəti daşıyır. Hər ikisində sərvətin və sosial üstünlüyün kefini çəkən heç bir siyasi gücə tabe olmayan zadəganlar, əsilzadələr var. Hər ikisində bu sinfə aid olanlar mükəmməl, qüsursuz görünüşləri və davranışları ilə sahibləndikləri gücə, üstünlüyə layiq olduqlarını sübut edirlər. Amma Platonun Utopiyasında bu zadəganlar heç bir maneə qarşılaşmadan, yaşayırlar.

Ağayanaqlıq, tərbiyə və cəsarət Platonun fikrincə, təlim-təhsil vasitəsilə əsilənən keyfiyyətlərdir. Bu cəmiyyətin gənclərinin oxumayacaqları kitablara hələ kiçik yaşlarından senzura tətbiq edilir. Valideynlər, mürəbbiyələr ancaq icazə verilən hekayələri danışa bilərlər. Bunun aşağıdakı kimi səbəbləri var:

1. Tanrıları zaman-zaman mənfi obrazda təqdim edirdilər. Bu tip hekayələr tərbiyəvi ola bilməzdi. Gənclərə bələlərin əsla Tanrılardan gəlməyəcəyi təbliğ edilməlidir. Çünki Tanrı sadəcə xeyirlə nəticələ-

bəxt, bütün günahlardan uzaq duranların isə boş yerə bədbəxt olduğu fikrini yayan əsərlər tamamilə məhv edilməli idi. Bu kimi fikirlər körpə beyinləri "zəhərləyə" bilərdi. Məhz bu səbəbdən bir şair asıla bilərdi.

Platon teatr məsələsinə də toxunur və buna ağılasığmaz şərh verir: "Yaxşı insan başqasının roluna girmək, kimisə təqlid etmək istəməz". Niyə? Çünki tamaşalarda daha çox pis obrazlar canlandırılır. Platon bunu pisliyin təbliği kimi dəyərləndirir. Eynilə Elizabeta dövründəki kimi - qadınlar, məhbuslar, qullar qətiyyətlə teatra yaxın dura bilməzdi. Platon bu qədər sərtir: "Nəyisə təqlid etməyə meyilli, bunu bacaran pandomimaçılardan biri gəlib şeirini oxumaq, ustalığını nümayiş etdirmək istəyəcək. Biz də ədəbimizə uyğun olaraq, onun məziyyətlərini alqışlayacaq, sonra isə deyəcəyik: "bizim dövlətimizdə sizin kimilərə yer yoxdur. Qanunlarımız sizə hüquq vermir".

Gələk musiqi (bu sözü özüm müasir mənasında istifadə edirəm) senzurasına. Lidia və İonya nəğmələri kədərli, əzablı, həsrətli dilə gətirib, insanların ürəyini yumşaltdığı üçün qadağan olunmuşdu. Yalnız müharibə himnləri tərzindəki Doria və ümid, xoş duyğular oyandıran Frigia nəğmələrinə icazə verildi. Musiqi parçaları bixətli olmalı, nizam-intizamlı, düzgün həyatı təbliğ etməli idi.

Platon insana qarşı dövrün əzazil cəngavərlərindən daha zalım davranır. Onun həyatı dərki intellektual məhkum etmə, meydan oxuma, edamdır. Filosof səhsiz, qüsursuz, fiziki eysiz, hər şeyi məhdudlaşdıraraq yaşayan insanlar yaratmasını istəyir. Bu tipləri bir qrupda birləşdirir, qalanlara isə hüquq vermir.

İngilis dilindən tərcümə edən: Elcan Salmanqızı